

Շատ անգամ ընդօրինակողներու անմեղ կամ դիտումնաւոր փոփոխութիւնները յաջորդական օրինակներու մէջ կը բարդուին: Օրինակ, վեցերորդ դարուն «սրբազրուած» ձեռագիր մը, յաջորդ դարուն գրիչ մը կ'ընդօրինակէ զայն, առանց գիտնալու թէ այդ «ճշգրտման» ենթարկուած է, և թերեւս իր կարգին ալ կը սրբագրէ: Դար մը վերջ, խղճամիտ ընդօրինակող մը, որ վճռած է իր կողմէ որ և է փոփոխութիւն կամ սրբագրութիւն չկատարել, պիտի օրինակէ երկու անգամ փոփոխութեան ենթարկուած օրինակը, որպէս հեղինակի իսկական գործ, առանց գիտնալու թէ օտար մատ խաղցեր է:

Աւստի երբ հին մատենագրի մը գործը քննելու կը ձեռնարկենք, որը հարիւրաւոր աւարիներու ընթացքին հարիւրաւոր, թերեւս հազարաւոր ընդօրինակողներու ձեռքէն անցեր է, մենք երբեմն ծանրակշիռ սխալ մը կրնանք գործել հեղինակին վերագրելով պարբերութիւններ, որոնք իրականին մէջ ուրիշներու կը պատկանին:

Այս վտանգը մասնաւորաբար և բացառապէս գոյութիւն ունի երբ քննուելիք գործը պատմութեան գիրք է: Առաւելապէս պատմութեան և աշխարհագրութեան վերաբերեալ ձեռագիրներն են, որ աւելի շատ ենթակայ են փոփոխութիւններու, կամ յաւելումներով և կամ յապաւումներով:

Այս ալ աւելի քան ճիշտ է Խորենացիի պարագային:

Որ ալ ուրիշներէ խմբագրուած է մի քանի անգամներ, ինչպէս Նիկիոս Մատ կը կտրծէ, ընդունուած է շատ բանասէրներէ: Վատահօրէն կարելի է ըսել թէ Խորենացիի Պատմութիւնը, Բագրատունեանց փառքի հասնելու օրերուն ենթարկուած ըլլալու է նոր խմբագրութեան մը, որը կը բացատրէ շատ մը նկատելի զարտուղութիւններ Պատմագրքին մէջ:

Խորենացիի քննադատներու Հարուածային Դուրմարտակը, քաջ գիտնալով հանդերձ վերոյիշեալ երեւոյթները, քաջարար անգիտացան զանոնք, և իրենց ի սկզբան առաջադրած առեղծուածը, շնորհիւ իրենց ապշեցուցիչ մտամարզանքներու, Լաբիւրինթոս դարձած, սպառնց իրենց աւելնը, որ արժանի էր բանասիրական աւելի արդիւնաւոր ուսումնասիրութեանց մէջ փայլելու:

ՀՐԱՆԴ. Ք. ԱՐՄԷՆ

(Շարունակելի՝ 2)

ԳԻԼԳԱՄԷՇԻ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՈՒԱԾՔԸ

Մտածումի երկու բեւեռներ կը հաւասարակշռեն քերթուածին զնայքը: Առաջինը՝ անմահ յիշատակ մը կտակելու փառսիրութիւնը. երկրորդը՝ մահուան անխուսափելիութիւնը:

Ա. — Դիւզամէշի հրայրքոտ տենդը՝ արկածախնդրութիւններու վտանգը հեղինոգ քաջասրտութեամբ, կը բխի իր նիւթական ճղճիմ եսը նուաճելու կրծող մտահոգութենէ մը: Դերազանցել երկրաւորին զետեքարշութիւնը, երկնաւորին ճախրանքով վեհաւայաց: Արքայական կենցաղի մեղկացուցիչ կապանքները կ'ուժամափին կաշկանդելու լայնածաւալ ընդդրկումները իր գաղափարատենչ հոգիին: Դերման ցեղապաշտներու, ու մասնաւորապէս «զօրութեան կամքի» իմաստասէր՝ Նիցչէի *ubermensch*՝ «գերմարդը», Բրիտոսէ երկուքուկէս հազարամեակներ առաջ, Տիգրիս — Եփրատեան հովիտի բնակիչը մարմնաւորած էր զայն, սխրագործութիւններով օժուէն Դիւզամէշի անձին մէջ: Zarathustra-ի հեղինակը, կը զուգակշռէ գերմարդը մարդուն, մարդը կապիկի հաւասարի աղբսով: Մարդը ուժական գոյութեան մը թափը կը ներամփոփէ իր մէջ: Նաւահանգստի մը ժամանման կայական մեղեկութիւնը չի ներշնչեր, այլ կամուրջի մը նուաճելու թեան յառաջխաղացքը: Դերմարդուն նըկարագիրը բնորոշող զիծեր: Բուռն հաւատ մը, պաշտամունքի պատրաստակամ զոհութեամբ, վտանգները վհատեցնող: Դիւզամէշ իր աննկուն կամքովը արտասովոր ճիգեր արձանագրելու «անջնջիլի հետքի» մը սիրոյն, կը գերմարդանայ՝ զիւցաղներգութեան սճով՝ կ'ատուածանայ, որովհետեւ իր երկու երրորդը աստուած էր, իսկ մէկ երրորդը մարդն:

Բ. — «Երբ աստուածները ստեղծեցին մարդկութիւնը, մահը վիճակեցին մարդոց որդիներուն, իսկ անմահութիւնը վերապահեցին իրենց»: Ահա՛, սկեպտիկ իմաստա-

166-98



սիրութեան կերպարը զից պահանջութեան, մահուայ անվիճելիութիւնը ողբերգօղ: Աստուածներու այս անողօք վճիռը, չի թեքեցաւ նոյնիսկ Գիլգամէշի մը գերմարդու գերակշռութենէն: Ծակատագրի խաբուսիկ ժպիտը պահ մը կը հրահրէ իր յայտերը «վերերիտասարդման յուսութիւն» տունկը» զիւտովը, օձի մը նենգամիտ միջամտութիւնը, ափսոս, կը խլէ այդ բոյսը Գիլգամէշի ճաշակումէն: Քողագիւրձենք թաքուն խորհուրդը սա տողերու պատեանէն: «Վերերիտասարդման յուսութիւն» տունկը» զրախտաբանական երանաւետութիւն մը կը յիշեցնէ, սակայն կորուսեալ զրախտի կըսկիծը ունի իր մէջ: Մարդ — արարածը անոր կարօտախտէն կը հիւժի: Օձը կը փոխարինէ անմահութեան անմատչելի գաղափարը՝ մարդկային երեւակայութեան ամուլ խաբխափումներուն դէմ: Մահը իր անխուսափելիութեան կնիքը դրօշմած է մարդու զոդող սրտին վրայ: Տակաւին անդր — շիրմեան կեանքը կը մթագնի չարագուշակ անակնկալներով: Մարդոց որդիները, առանց դասակարգի, մեղաւորի և արդարի խտրութեան, պիտի ոչնչանան լուսադուրկ տանջարանին մէջ, թէ և տասներկուերորդ տախտակը, մեղմացում մը կը ներմուծէ այդ վշտայոյզ ովկիանին մէջ: Կեանքի և մահուայ այս մօայլ պատկերին առջև, Գիլգամէշ կը ներբողէ հնչտասիրական իմաստասիրութեան մը նախընտրանքը, մեր ակնթարթային գոյութեան երկայնքին: «Կեր, արբ, ուրախ լիբի» եպիկուրեան աշխարահայեցքը՝ Բարելացիի նիւթով ճահիճուած հողին համար, եկուոր գաղափարաբանութեան մը ահալանգը չի հնչեցներ: «Տեսանելիով իր երջանկութիւնը բաւարարելու» ռամկացած նիւթապաշտութիւնը կը պատգամէ Գիլգամէշ մարդ — էականերուն, իբրեւ միակ բաժինը, իրենց խօլ վազքին մէջ կեանքի պայքարի: Ահա, Գիլգամէշի գերմարդկային որոնումներուն անփառունակ արգասիքը:

ՄԱՀԸ ԲԱՐԵԼԱՅԻՆԵՐՈՒ ԵՒ ՀԻՆ ՈՒԽՏԻ ՄԷՋ

Ա. — ԲԱՐԵԼԱԿԱՆ

«Երբ աստուածները ստեղծեցին մարդկութիւնը, մահը սահմանեցին մարդոց որ-

դիներուն, իսկ անմահութիւնը վերապահեցին իրենց»։ Ահա, Միջագետեան նիւթապաշտ մոլեռանդութեան զարեւիլ սեւեռումը, որ կը տարածէր իր ընդգրկումը, բուսական և կենդանական մարդիւր: Վրայ մինչև: Աստուածներու ահաւական աւանտեանքով, եղծանուկու մղձաւանջէն կը վտանգուէր: Թխամաթ — Մարտուք աստուածներու մենամարտը Թխամաթի մահովը վերջացաւ: Էս աստուած սպաննեց Աքուս և Մուամուն: Իսկ, սեւ գիրը որ կը մրտէր մարդ արարածին աստուածատիպ ճակատը, հակազդեցութիւնը չէր մեղքի անկումի մը անելին, այլ ցնորամիտ երեւակայութեան մէկ մանկամիտ խաբկանքը թէ մարդ էակը անբաղձալի Գինկու աստուծոյ կողմէ քստեղծուելու զժախտութեամբը, անդդաւմերձ՝ արտասուքի հովիտի մը ուղեւորութեան կը դատապարտուի: The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels, by Alexander Heidel, Chicago, Illinois, էջ 137:

Դիցաբանական այս զրոյցը կը բախտաւորուէր մարդու բնախօսական կերտուածքին Իրականութեամբը: Մահը մարմնի և հողին անջատման գործողութիւնն էր: Մարմինը կը մխրճուէր իր յաւերժ նինջին մէջ, հողին ծօցը, մինչ հողին՝ բարի կամ չար վարկով, կը մեկնէր աղջամղջային ստորերկրեան, լուսադուրկ կայանը՝ անվերադարձ երկիրը, ուր փռնի է հանապաղօր սնունդը տակաւ առ տակաւ հողիներուն: Արդ, մահը կենսական թուիքին կատարեալ անէացումը չէր ենթադրեր, այլ շօշափելիին և անտեսանելիին վշտայոյզ բռնկէն:

Մարդը, աստուածներու ուղիէն շեղելով, կ'երագեցնէր զալուստը սեւամաղձ ստուերին: Մինչ, տաճարներու բարձրացումով, աղօթքով ու խունկով օծուն կեանք մը յապաղիլ կուտար բնութեան անողորմ օրէնքին յարձակողական երկիւղած հողին վրայ: Երբեմն ալ, բարեպաշտ արարքներ չէին երաշխաւորեր յամեցումը ճակատագրի վճռին:

Անմեղն ու մեղաւորը, զիտունն ու տգէտը, ազնուականն ու ռամկը անխաբար կը տժգունին շիրմի նսեմութեան մօայլէն: Մահուայ ճիրաններէն չի կրցաւ պրծիլ նոյնիսկ գերմարդու հոգակով Գիլգամէշը, որքան հեղեանք պիտի տոթէր

նմանօրինակ առաջադրութիւն մը մարդկային ամբողջին կողմէ: Կեանքը կը ձեւափոխուէր մահուայ շիւթին, երկրաւոր կեանքէն իր շարունակութեան շղթան պահելով որով չափով: Այս հաւատալիքը առնչող հնազգիտական պեղումներու դրական վկայութիւնները անժխտելի ապացոյցներ կը հանդիսանան. — Ուր և Գիշ քաղաքներու արքայական դամբաններէն՝ արտաշիւմուած են թագաւորական կառքեր, կահ կարասիք, զգեստեղէն, կարասներ զարեջուրի, ևն: Վերջին երախտագիտական տուրքը, անհրաժեշտ ազգակ մըն էր կենդանիներու հոգեկան անդորրութիւնը ապահովող: Հակառակ պարագային, ննջեցեալի լքուած հոգին՝ վրիժառու վայրագութեամբ կը տանջէր զանոնք: Մահուան մրուրը կը մրտէր բոլոր մարդ էակները, կենդանական և բուսական անբանականութիւնը, և նոյնիսկ առակօրէն անմահ կարգ մը աստուածներ, առանց վարձատրական հեռանկարի մը՝ բռնիներու հոյին:

Բ. — ԵՐԲԱՅԱԿԱՆ

Միջագետեան ճակատագրապաշտ ըմբռնումը մահուայ, կը հակադրուի Հին Ուխտի գրականութեան մէջ, բարոյական մեկնարանութեան գերակշիւ միջամտութեան մը. — մահուայ ներմուծումը մեղքի իբրեւ արգիւնք: Յաւերթ սրբութեամբ և անմահութեամբ պատկուած մեր նախահայրերը շնորհազրկուեցան պատուիրազանցութեան թակարդով, Մնն. Գ. 17-19. «Եւ ցԱզամ ասէ, փոխանակ զի լուար ձայնի կնօջք քո, և կերպի ի ծառայ անոր յորմէ պատելիւրեցի քեզ անի միայն չուեցի, եւ կերար ի նմանէ, անի՞ծեալ լիցի երկիր ի գործս քո, արտումութեամբ կերիցես զնա զամենայն աւուրս կենաց քոց. փուշ և տատակ բուսուցէ քեզ, և կերիցես զքանջար վայրի: Բրտամբք երեսաց քոց կերիցես զհաց քո, մինչև զարձցիս յերկիր ուստի առար. զի հող էիր ի հող զարձցիս: Բարոյական խոր ենթահողի մը արժեւորումովը կը գերազանցուի Հին Որբագան Մատենագրութիւնը երբայական, բարեյական անյատակ և քրմածանային ենթագրութիւններու վրայ մահուայ չուրջ: Իսրայելացիներու հոգեպաշտ հայեցողութեամբ, մահը անսովոր երեւոյթի մը վանողականութեամբ, կը ճնշէր ան-

մահութիւն յանկերգող մարդկային սրտին վրայ: Անդր-շիրիմեան կայանը ոգիներու՝ չըէօլ՝ ԿՆՊՇ՝ կը կոչուէր երբայեցիներու մօտ: Երկրի խոր ընդերքներուն մէջ կը մարձուէր անոր սահմանները: Ազջամուզը կը նսեմացնէր անոր տարածքը, Յովք, Ժ. 21-23. «Մինչև երթեալ իցեմ՝ ուստի ոչ զառնայցեմ յերկիր խաւարին և մթին, յերկիր ազջամուզին յաւիտեական, ուր ոչ գոյ լոյս և ոչ տեսանելի զկեանս մարդկան: Վերադարձի անակնկալը գեհնէն չօրօքէ թող կենդանի բարեկամի մը կամ կողակցի մը վշտահար սիրտը, Յովք, է. 9-11. «Իբրեւ զամպ շնչեալ յերկնից. զի եթէ իջանիցէ մարդ ի գոթոս. ոչ եւս ելցէ և ոչ զարձցի ի տուն իւր, և ոչ եւս ծանիցէ զնա տեղի իւր: Ապականութեան այս գուրը սակայն զերծ բարեկական ստորերկրեայ աշխարհի շահամոլ և ունայնամիտ աստուածութիւններու ծածկանարքներու ստորնութենէն, կը վայելէ հայրական հրակողութիւնը տիեզերքի արարչին, Սաղմոս, ձԼԹ. 7-9. «Եթէ երթայց ես յովուոյ քումմէ, կամ յերեսաց քոց ես յո՞ փախեայց: Թէ ելանեմ յերկնս՝ դու անդ ես. Թէ իջանեմ ի գոթոս՝ և անդր մօտ ես: Հին Ուխտի Աստուածը չի մեռնիր, Սաղմոս, Ղ. 2-3. «Մինչև լերինք հաստաեալ էին, և մինչև ստեղծեալ էիր զերկիր և զամենայն տիեզերս, յաւիտեանից մինչև յաւիտեանս դու ես: Սաղմ. 26-28. «Ի սկզբանէ. Տէր զհիմունս երկրի հաստատեցեր, և գործիք ձեռաց քոց երկինք են: Նոքա անցանին, և դու կաս և մնաս յաւիտեան, ամենեքեան օրպէս զծործս մաշեցին, օրպէս փերարկուս փոխեցես զնոսա և փոխեցին: Բայց դու նոյն իսկ ես, և ամբ քո ոչ անցանեն:»

Իսրայելեան չըէօլը չի բնութագրեր համայնական ուղեկանի մը ազահութիւնը, այլ մանաւանդ շարութեամբ սեւցած հագիններու տանջարանի մը երկիւղը: Իսկ ընտրանին բարի հոգիներու, պիտի հրճուի երկնքի երանութեան մէջ, Դան., ԺԲ. 2-4. «Եւ բազումք ի ննջեցելոց ի հող երկրի՝ յարիցեն. ոմանք ի կեանս յաւիտեականս, և ոմանք ի նախատինս և յամօթ յաւիտեական: Եւ իմաստունք ծագեցին իբրեւ զլուսաւորութիւն ի հաստատութեան, և բազումք յարդարոց՝ իբրեւ զաստեղս յա-

ւիտեանս՝ և եւսս։ Մեծիական փրկագործութեան նշանակէան է բարի հոգիներու յարութիւնը, Յովք, ԺԹ. 25-27. «Քանզի զիտեմ զի մշտնջինաւոր է որ լուսանելոցն է զիս յերկրի, յարուցանել զմորթ իմ որ կերեաց զայս ամենայն. ի Տեառնէ վճարեցաւ ինձ այսո։ Հին Սրբազան Մատենագրութեան շրջելը, առաւելապէս չար հոգիներու հաւաքաւժայրը կը պատկերացնէ։ Մինչ բարի հոգիները ժառանգորդները պիտի հանդիսանան աստուածային երանութեան։ Դիպումով մը անխնայ հարուածին արդիւնքը չէ արդարի մը կեանքին շիջումը իր զարուհէն իսկ, այլ աստուածային գութի և սիրոյ անաչառ մէկ երաշխիքը, անմեղը մեղքերու ճահիճէն ձերբազատել ձգտող։

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԵԶՐԱՓԱԿՈՒՄ

Իտրայեիան միախճանարանութիւնը չի կրեր ոչ մէկ կնիք Միջագետեան գիպում-ծաղալտութեան։ Հին Ուխտի զրականութիւնը չի զեկաւարուիր ճակատագրի քլմայքովը, որ կոճղը կը կազմէ ասուրաբաբելական կրօնքին։ Այս կրաւորական ըմբռնումը զաղափարական զուգահեռական մը կ'երկարի Յոյներու անաղքիւն, Հոսիմայեցիներու ֆաթումին, և արարներու մէջգիւպին։ Կոյր նախառահմանումի մը զոհը կը հանդիսանայ բարեւաջիւն կեանքը։ Մեղաւոր թէ արդար, պիտի հիւժի ան լուսազուրկ կայանին մէջ։ Մինչ Հին Սրբազան Մատենագրութիւնը երբայեցիներուն բարոյական յայտնատեսութեան մը աստուածային բնոյթովը կ'արժեւորէ մարդկային անձնաւորութիւնը։ Չարը իր երկնատաք պատուհասովը պիտի տանջուի աղջաւղջային ստորերկրեայ զուրին մէջ։ Մինչ արդարը պիտի լուսապսակուի երկնքի մէջ, պիտի յարութիւն առնէ, ջերմօրէն ջատագովումը մարդապետութիւն մը Դանիէլի և Եսայիի մարգարէութիւններուն մէջ. The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels, by Alexander Heidel, Chicago, Illinois, էջ 223։

Իզուր է, որ համա-բաբելական զըպ-րոցը՝ հոգեկան և բարոյական կենսաւորող աւելէ պարպում՝ չոր անդամազննութեան կ'ենթարկէ Սուրբ Դրական հաւատալիքները։ Հին Ուխտի կտակը՝ իր ներշնչումի անզուգական գերակշռութեամբ, բաղդատական եզր չունի հեթանոս երկերուն հետ։

ԱՆՈՒՇԱՆՈՒՄՆ ԱՐԴ. ԶԳՋԱՆԵԱՆ
(Շարունակիլ՝ 3)

ԵԿԵՂԵՅԱՆ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ

“ՄԵՐ ՆԱԽՆԵԱՑ ՀԱԻԱՏՔԸ”

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բազմալիպի 1953 Նոյեմբեր-Դեկտեմբերի թիւը կը պարունակէ յոգում մը վերոգրեալ խորագրով, և «Ս. Ներսէս Շնորհալի և Պետրոս Առաքեալ» ենթախորագրով. ստորագրուած է Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեանէ, և շարունակելի է։ Այդ յոգումին մէջ կան մեր գրածներուն վերաբերող կարգ մը անձիւղ կէտեր որոնց շուրջ հարկ կը համարինք արձանագրել մեր նկատողութիւնները։

1. — Էջ 233. — «Ոմանք»։ Դերապատիւ յոգումագիրը ծանօթագրած է. «Կ'ակնարկէ կաթողիկէ հեղինակներուն»։ — Աւելի ուղիղ պիտի ըլլար ըսել՝ հայ կաթողիկէ գրողներու։

2. — Հասկի մէջ լոյս ահսած մեր յոգումին եզրակացութիւնը, թէ «Ս. Բարթողիմէոս Առաքեալ այնքան իշխանութիւն ստացած է Քրիստոսէ որքան Ս. Պետրոս Առաքեալ, և առաջինին յաջորդները նոյնքան իշխանութիւն ունին որքան երկրորդին յաջորդները», Դեր. յոգումագրին թուած է «չունդալից», և իր կարծիքով ատիկա «նորելուկ գիւտ մըն է, զոր կարգ մը Սաղէմեան կամ Անթիլիսսեան զրիչներ ի զուր կը փորձեն մեր լուսամիտ հայրապետներուն բերանը զնել» (էջ 234)։ — Մեր եզրակացութիւնը նորելուկ գիւտ մը չէ, այլ Միսիթարեան Միաբանութեան հիմնուէն զարեւր առաջ Միսիթար Սկեւոացիէն չեփորում հին ու յայտնի ճշմարտութիւն մը։ Ան իր «Յաղագս Համապատուութեան Երկոտասան Առաքելոց» երկին մէջ այս տեսութիւնը բազմաթիւ աւետարանական վկայութիւններով հաստատել է յետոյ կ'եզրակացնէ. «Արդ՝ որովհետեւ այսքան շուրջ զմեզ մածեալ ունիմք զբաղմութիւն վերկայութեանցս, ի բաց ընկեցուք զամբարտաւանութիւն, որ է մայր խոռվութեան,